KRIZA LAŽNOG PROGRESA

ESTETSKI I ETIČKI PROFIL MUZIČKE AVANGARDE NA ZAGREBAČKOM BIJENALU

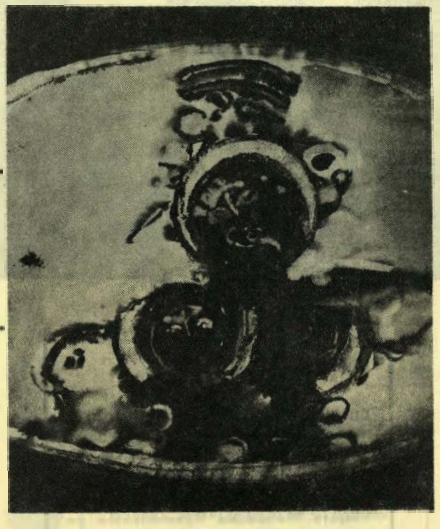

dragutin gostuški

Terminološka pometnja

Savremena umetnost je pojam koji ravnopravno dele Žorž Brak i Rahmanjinov, Oskar Nimejer i Jan Sibelius, Kristijan Dior, Volt Dizni, Jonesko, Sarl Aznavur, Ivan Generalić, Šolohov, Mark Šagal i Džoni Holidej. Savremena umetnost je jednostavno umetnost naših savremenika i to je sve što taj izraz može sadržati.

Moderna umetnost je onaj deo savremene umetnosti čiji se stvaraoci drže novih estetičkih principa prevazilazeći istorijskom nužnošću pretnodne stadijume da bi formirali jedan jedinstven stil. Avangardna umetnost je onaj deo moderne umetnosti pod čijim se dejstvom ova druga dalje razvija da bi našla kontakt sa novim generacijama.

Ove definicije se mogu modifikovati; suština im se ne može promeniti. Umetnički direktorijum Zagrebačog bijenala, nazivajući svoje manifestacije festivalom „savremene muzike", čini svesno ili nesvesno jednu očiglednu formalnu grešku koja svaki put postaje sve upadljivija. Razume se, nikom nije stalo da ispravlja nedostatke naslova, meni najmanje. Nedostatak leži pre svega u tome što jedna tako dragocena institucija kao što je Bijenale sve više služi jednoj stvari koja je sve manje opšta stvar. Institucija koja uživa podršku cele naše kulturne javnosti, koja inkasira punu moralnu i finansijsku pomoć Zagreba na veliku čast ovog grada — danas više ne reprezentuje ni ono što sam uvek video kao najveću vrednost hrvatskih muzičkih stvaralaca: široku kulturu, visoku tehničku spremnost, ozbiljnost odnosa prema umetnosti, poštovanje svetskih stilskih standarda uz konzerviranje jedne specifične arome. Sve je to galantno stavljeno na žrtvenik jednoj kasti internacionalnih kulturnih anarhista koji, slično bitnicima i provosima, ruše sve što ima izgled stabilnog, nemajući ni namere a kamoli sposobnosti da umesto toga izgrade nešto bolje. Svesrdna, tehnički savršena podrška koju su zagrebački dirigenti, solisti i instrumentalisti pružili autorima, samo je pojačavala utisak poražavajućeg nesklada između poštenog umetničkog angažovanja i namernog pokopavanja elementarnih premisa stvaralačkog rada.

Simfonijska muzika ovog puta nije dozvolila da bude uvučena u jednu bezuspešnu igru. Govorim dakle prvenstveno o kamernoj i solističkoj muzici koja po imenima stvaralaca i karakteru nosi marku poslednje reči intelektualnog nivoa savremene avangarde.

Nazad u epigonstvo

Sa velikom pažnjom, ozbiljnošću i optimizmom pratio sam razvoj muzike u poslednjoj deceniji. Shvatao sam i branio demonstracije pojedinačnih rezultata kao izlaganje sirove materije za jednu novu univerzalnu umetnost, kao početno mucanje koje će evoluirati u stabilnu vrednost modernog čovečanstva, kao herojsko probijanje brane koje će nas definitivno uvesti u svet novih oblika i time zauvek osloboditi istorijski nenormalne potrebe da se osvežavamo delima prošlih kulturnih perioda.

Nisam dočekao ništa. Osećam se prevarenim kao ulagač u bankrotirano preduzeće. Sirova materija ostala je sirova, mucanje se vratilo na buncanje koje predstavlja uvredu inteligencije nekanonizovanog sagovornika. Umesto da evoluira, umetnost se kreće unatrag u krilo epigonstva i novog akademizma, šireći neizdržljivu dosadu i apatiju. Sloboda stvaranja, proklamovana nekada u cilju pridobijanja svih ljudi dobre volje, pretvorila se u institucionalno legalizovan teror koji, tvrdim to, predstavlja proizvod ili rđavih namera ili inferiornog duhovnog potencijala. Podsećam se na velike avangardiste u istoriji umetnosti, na Eshila, Fidiju, Hukbalda, Djota, Leonarda, Betovena, Debisija, na mladog Stravinskog. I ako jednu kategoriju savremenih uzurpatora prava na napredak nazivam sada tim imenom, to je samo zato da bismo se lakše sporazumeli.

Ovakva avangarda nanosi štetu savremenoj kulturi naročito stoga što neizlečivim konzervativcima dopušta da i dalje popularizuju svoje argumente. Strikt no posmatrano, konzervativci i nemaju prave, logično zasnovane argumente, ali imaju primere, velike primere koji stoje čvrsto i uzvišeno očekujući, pretpostavljam, sa sarkastičnim zadovoljstvom da ih tučemo paralogizmima, sofizmima ili — isto tako velikim primerima. I mi ih tučemo iz svih oružja, iz svih tih infantilnih oružja nekakvim ćorcima, nekakvim dečijim praćkama, jeftinim izmišljotinama, plastičnim vašarskim predmetima, mi im se kezimo glisandima, gađamo ih pauzama, zviždimo na flažoletima, plašimo ih gruvanjem u bubnjeve, daske, zvonca i sopstvena prsa. I, umesto da ovim vradžbinama uništimo aveti prošlih vremena, mi ih ustvari prizivamo, a u isto vreme stvaramo još opasniju konkurenciju gurajući milione mladih ljudi u naručja zabavne muzike čiji protagonisti u ovom momentu pokazuju i više zdravog razuma, i više smisla za ljudsku prirodu i, veoma često, više specijalizovanog znanja.

Pomišljajući na ponos koji moji srećniji savremenici opravdano osećaju svesni da su prevazišli Njutna, Lavoazjea, Stivensona, Pastera — pitam se šta može muzičko doba može da suprotstavi epohama Monteverdija, Baha, Šopena, Vagnera. Ja odbijam da mene reprezentuju duhovni maloletnici predvođeni iskusnim profiterima sa oreolom žrtve oko glave, a sa obema rukama u kasi državnih dotacija. Ja odbijam svoju saglasnost da umetnost za koju živim i od koje živim prestane da bude i dar, i ideal, i nauka, i veština; jednom reči da ne bude više ozbiljna stvar, već naizmenično instrument i objekt podsmeha. Najzad, ja ne želim da priznam da je sve ovo jedini jezik kojim savremeni čovek treba da se sporazumeva sa savremenim čovekom. Mora postojati i neki drugi izlaz.

Jedan od tih izlaza sasvim sigurno leži u elektronskoj muzici i drugim disciplinama zasnovanim na sintezi nauke i umetnosti. Ali i na ovom terenu neka fatalna ruka uređuje stvari po svom ukusu. Prosto je neshvatljivo da ljudi koji manipulišu praktično neograničenim sredstvima produkcije zvuka — mislim ovde posebno na minhenski elektronski studio — ograničavaju svoje ambicije na fabrikovanje jedne stupidne zbrke šumova koju verovatno i oni sami gledaju da izbegnu na pokvarenom radio-aparatu.

Prazne devize za prostodušne

Ima nekoliko glavnih deviza pod čijom zaštitom nastupa avangardizam našeg vremena: smelost, progresivnost, eksperiment, prezir masovnog ukusa.

Smelost podrazumeva suprotstavljanje datom poretku stvari bez obzira na rizik. Sa socijalne tačke gledišta, danas su i svakom posvećenom diletantu otvorena vrata javnih institucija — pre svega festivala — dok drugima nisu. Najveći uspeh u ovom redu stvari predstavlja legalizovano taksiranje svake opozicije kao manifestacije zastarelosti, reakcionarstva, gluposti i nesposobnosti. Izlazi dakle da je jedino moguća smelost nalaziti se u opoziciji.

Što se moralne strane tiče, citiraću jednog kritičara koji smatra da se najznačajnija crta modernih kompozitora sastoji u njihovoj smelosti da ostanu usamljeni.

Veoma cštroumno zapažanje. Veliki ljudi uvek su bili veliki usamljenici. Sa te tačke gledišta, današnji avangardisti jednostavno nisu veliki umetnici jer je upadljiva njihova nespremnost da se usame: oni uvek nastupaju u grupama, na kolektivnim skupovima, oni govore i pišu horski, skupljaju se u družine — ukratko ispunjavaju sve uslove ličnog kukavičluka. Pravi, smeli, usamljeni avangardisti našeg veka mogu se izbrojati na prstima jedne ruke. U borbi za napredak one hiljade drugih predstavljaju epigonsku vojnu komoru.

S tim je u tesnoj vezi publicitet vezan za takozvano eksperimentisanje. Suština pojma „eksperiment" leži pre svega u jednom privremenom, intermedijarnom procesu koji sam sebi nije cilj, već teži realizaciji određenog projekta u njegovoj konačnoj formi; dalje, eksperiment je po definiciji prvi, što znači dotada neizveden, što znači originalan pokušaj ispitivanja stvari ili pojava.

Očigledno je da muzički avangardizam u svojoj dosadašnjoj etapi ne ispunjava više ni jedan od uslova koji bi dopuštali da ga nazovemo eksperimentom. Neopreznošću sastavljača programa, na ovom Bijenalu čuli smo jedno delo Edgara Vareza iz 1924, kamernu kompoziciju koja bi se slobodno mogla izvesti pod potpisom bilo koga od hrabrih savremenih eksperimentatora. Ako ova pojava uhvati maha, hemičari, tehničari i biolozi prihvatiće se takođe eksperimenata izvršenih pre pola veka, pa u tom slučaju možemo sa puno optimizma očekivati ponovni pronalazak aspirina, bicikla i ekspresne kafe.

U nedostatku dobrih projekata i korisnog eksperimentisanja pribegava se destrukciji. Čuo sam da je doajen zagrebačkih profesora muzike pod akutnom pretnjom srčanog udara gledao kako dva strana pijanista sistematski razvaljuju skupocene klavire koji su im u tu svrhu bili stavljeni na raspolaganje.

Nemarno rukovanje društvenom imovinom kažnjivo je po zakonu. Ali ovde nije stvar u materijalnoj šteti, već u idealnom primeru apsurdnosti jedne parodije na osnovne estetičke norme. U svojoj mržnji prema disciplini kojoj nisu u stanju da pariraju dovoljno kvalifikovanim sredstvima, savremeni diverzanti proglašavaju nevažećim sve stare principe stvaranja — što je istorijski potpuno na mestu — a drže se bespomoćno i grčevito njenih materijalnih uslova, instrumenata — što je apsurdno. Kakva je to kapitulantska pometnja kada se estetika zvukova bez stabilne frekvence demonstrira na Betovenovom hamerklaviru? I kakvo je to stanje duha koje traži da se šakom lupa po gudačkim instrumentima zamišljenim da zastupaju estetiku 18. veka, usavršavanim stotinama godina sa jedinim ciljem da se dobiju određena boja i volumen tona? Za lupanje i vantonsko kombinovanje s pravom tražim nove instrumente. No od svega što sam u poslednjoj deceniji čuo sećam se samo dva pronalaska: to su drvena stolica i jedan tabak celofan-papira.

Besmisleno je širiti revolucionarne ideje duvanjem u stare instrumente. Zbog toga, ponavljam, u elektronici najpre vidim onaj pravi zametak autentičnih sredstava buduće umetnosti. Najbolja orkestarska dela na ovom Bijenalu sastojala su se u dobroj meri od imitacije elektronskih zvučnih kombinacija. Pa iako će zbog toga u budućnosti postati izlišna, ovakva dela pokazuju najprihvatljivije perspektive u ovom prelaznom stadijumu.

Totalan kraj i promena stava

U ovim okolnostima, figura američkog satiričara Džona Kejdža prikazuje se u neslućenoj, neosspornoj veličini.

Poslednji put kada se pojavio u Zagrebu, pre četiri godine, ovaj vidoviti čovek dao nam je lekciju koja je bila jasna svakom ko ume da misli, a koju bih interpretirao na sledeći način:

Ja, Džon Kejdž, dobro shvatam uslove, program i cilj savremene avangardne umetnosti. Imajući u vidu da trenutna duhovna klima favorizuje onoga ko vidi dalje od ostalih, ja preskačem one apsolutno neminovne međuetape kroz koje će muzika proći u sledećih nekoliko godina. Stoga odmah dajem definitivan, poslednji oblik principima koje sledim. Tako postajem instrument istorijske nužnosti jer, dovodeći muziku do njene apsolutne nule, istovremeno otvaram tako očiglednu krizu da trenutno iznuđujem promenu stava.

Lekcija je bila tako surova da su mnogi odbili da je čuju. Bio sam prisutan Kejdžovim predstavama i svedočim da se konzervativci nisu digli protiv njega: oni su se odlično zabavljali. Suprotno tome, video sam avangardiste koji su mu divlje zviždali, saglasni u tom momentu sa primitivcima koji nisu ništa shvatali. I zbilja, teško je podneti da vam neko tako bezobzirno predoči sliku vašeg samrtnog časa.

Kejdž je iščezao sa pozornice Bijenala, a pretpostavljam i sa drugih sličnih pozornica. Najzad, on zbilja i nema više šta da kaže. A njegovi inferiorni sledbenici napravili su se nevešti, kao da ništa nisu ni čuli ni videli. I uporno, i drsko, i bez njegove vidovitosti, i bez njegove inteligencije nastavili su da krajnje pedantno ispunjavaju besmislenom sadržinom one etape koje je Džon Kejdž već jednom nonšalantno preskočio. Tačno, apsolutno tačno te iste etape. Zašto? Razume se zato što im drugo nije ostajalo ako su hteli da na toj liniji produže svoju egzistenciju. Ostaje nam jedino da se zapitamo kakva može biti naša nacionalna uloga u toj zbrci sačinjenoj od nemoći, rušilačkog instinkta, nasilništva i naivnosti.

Iskusniji strani turisti već odavno znaju da se u ovoj zemlji može upecati svaka riba čim joj kažete da će se udaviti u provincijalizmu ako ne proguta udicu.

Nemam ništa protiv da gutamo udice ako to turistima pričinjava zadovoljstvo. Ali ne smemo dozvoliti da zbog toga ribe nestane i sa naših stolova.

Jer ništa od onog što govorim nema za cilj kritiku situacije u stranim, pre svega zapadnim zemljama. Veći deo fonda koji danas nazivamo svetskom kulturom stvoren je radom nacija kojima ne pripadamo. Nemam dakle ni volje, ni interesa, ni nadležnosti da osporim tim nacijama pravo da sa svojim nasleđem postupaju onako kako nađu za shodno. Njihovo postupanje vidim kao jedan dečji razbijački instinkt nastao iz blaziranosti, nesposobnosti razvoja, protesta, demencije, više inteligencije — ili čega god hoćete — to je u ovom trenutku potpuno svejedno.

Odakle nama ti instinkti, objektivno suprotni našoj situaciji i istorijskoj logici? S pravom mi se odgovara: u ime neosporne univerzalnosti kojoj svetska kultura danas teži.

Potpuno akceptiram. Ali pitam: u tom procesu, ne možemo li mi odigrati i neku drugu ulogu? Samo jedno fatalističko, bespomoćno osećanje niže vrednosti odgovoriće negativno. Pustimo da Francuzi, Nemci, Italijani, Amerikanci uništavaju svoje tradicije ako im izgleda neophodno. Za njih je to gnevna, nestrpljiva i nemilosrdna reakcija na sopstvenu prošlost, dakle jedan pre svega afektivan odnos koji ne samo što za nas nije obavezan, već za koji očigledno nemamo iskrene inspiracije. Jer, kad bismo je imali, mi bismo se odavno našli na čelu tog pokreta a ne na njegovom sporednom ulazu. Naša je obaveza da poštujemo zapadnu kulturu od koje smo učili. Učestvovati zajedno sa njenim — ne uvek zakonitim — predstavnicima u protestu protiv nje same, predstavlja tragikomičnu avanturu. A ovo se isto toliko odnosi i na sovjetske kompozitore, od kojih je nekolicina mladih svojim moralnim i fizičkim prisustvom pružila prividno ohrabrenje najbezizlaznijim obrascima muzike na Bijenalu. Zamenivši svoju sopstvenu krizu za jednu tudu, oni su se pokazali kao najnaivnije žrtve jedne groteskne situacije.

Od momenta kada je jedan estetski stav isključiva stvar slobodnog opredeljenja, svaki napad na takav stav gubi veći deo svog smisla. Ali danas je ta sloboda ugrožena zbog toga što se neki nedovoljno razumni ili nedovoljno pošteni među nama žestoko trude da nam jedno neprikladno opredeljenje nametnu kao jedinu obavezu. No mi smo u stanju da prihvatimo jednu drugačiju ideju: ostavimo druge da izazovu konačnu krizu iz koje se više nikuda ne može; pokušajmo da budemo na strani onih koji traže dugoročne, prave, stabilne, nove vrednosti. I kako nije istina da je ceo zapadni svet na strani anarhista, imaćemo snažne saveznike i s tim čemo još bolje ispuniti zahtev našeg doba za jednom univerzalnom formom kulture.

Ako u ovome ne grešim, Zagrebački bijenale pruža idealnu šansu za istauriciju jednog takvog programa. Nadam se da idućom prilikom neću sresti toliko mladih, darovitih i vrednih jugoslovenskih muzičara kako apatično i obeshrabreno prisustvuju festivalu na koji su primljeni samo kao šetači kroz dvorane. Ne zbog toga što su nesposobni da sačestvuju u stvari koja se nalazi ispod njihovih mogućnosti. Već zato što im savest nije dozvolila da rade ono u šta ne veruju.